

kolt, kukkoló, ígész, megörökítő, közelítő és távolító pillantások hálója jelöli ki Orfi mozgásterét. Mindenhol szemek vagy kvázi-szemek – ablakok, ajtók, sötét sarkok (amelyek vizuális analógjai a már említett belső keretek is) – nyílnak fel, sőt: a csábító hölgyek mellbimbói is szemekként merednek ránk. A szem-mellek és egyéb domborulatok vonalainak hangsúlyozottsága – szintén Fellini-idézetként – a vágy tárgyait fétisekként, a tekintetet leskelődésként tételezi. De a voyeurai attitűdből Buzzati főhőse számára csak a látványtól való elszigeteltség státusza marad: az alvilág test nélküli öre által felvonultatott kéjhölgyek egyike sem ébreszt benne vágyat, mert benne egy távoli, csupán a költészet képeivel közvetve megidézhető alak él intenzíven. Az Orpheusz-történet eme kései változata ezáltal ismételtén igazságot szolgáltat a költészetnek a művészeteket hierarchizáló, mind a mai napig érvényes hagyományban: a hősnek lantja játékaival, aktuális (a felső világbeli) történetek elbeszélésével sikerült elnyernie az engedélyt Eura láthatására. Ezek az epizódok közvetett társadalomkritikát tartalmaznak, erős spleenes, egzisztencialista felhangokkal: a modern ember szorongásos vízióit expresszionista képi stílusel-

mek (főként város- és épületképek) hangsúlyozzák, amelyek emblematiszus összegzője Murnau 'Nosferatu'-jának jól ismert, a vámpír árnyékát, karmait falra vetítő képe. Ezáltal Buzzati képes poémája, túl a melodramatikus kereséstörténeten és képeleméleti allegórián, egy belső utazást is láthatóvá tesz: a kifelé néző ablakok már nem a narrátor vagy Orfi nézőpontját képviselik, hanem láthatóvá teszik a néző/olvasó számára azt, aki kinéz.

Buzzati megközelítésében Orfi utazása tulajdonképpen egy trauma – az elmúlás, a pótolhatatlan veszteség, gyötrő hiány- és tehetetlenségérzet – feldolgozásának modern története, amelynek koordinátáit az első és utolsó pillantás jelöli ki. A „szerelem első látásra” szófordulat az érzés születését jelzi, míg az utolsó pillantás – a fotó vagy a megállított filmkocka említett filozófiájának értelmében – a múlttá, az emlékké lényegítés mágiájában megörökíti, örök életre kelti azt. Buzzati érdeme, hogy sikerül a két pillantás közti teret aktuális tartalommal kitöltenie, s e tér így a képes szöveg közlendőjének adekvát médiuma lehet.

Király Hajnal

ELTE, Művészetelmélet és
Médiakutatási Intézet

Süsü mint a Kádár-korszak metaforákba burkolt kritikája

A mesék időben és térben kortalan világában nem feltételeznénk aktuálpolitikai kiszólásokat, netán társadalomkritikát. Különösen így van ez egy olyan közismert bábfilm esetében, mint a 'Süsü' (1), amely szinte keletkezése pillanatában elindult a klasszicizálódás útján. Ugyanakkor a történetnek lehetséges egy nem-mesei olvasata (nézete) is, amely a hetvenes évek magyarországi szocializmusának ismeretében értelmezi a bábok akcióit és dikcióit.

Gyermekek tízezreinek őszinte érdeklődése bizonyítja, hogy a 'Süsü' milyen zseniális kombinációja figurának, zenének és operatőri munkának. Mint ilyen, a kedves zöld sárkány rendszerfüggetlen, és történetének

igaz mese mivolta felől egy pillanatnyi kétségünk sincs. Mégis, egy, meglehetősen önkényes, de egyáltalán nem alaptalan felfogás vegyülve látja a 'Süsü'-ben a fabulát és a gulyáskommunizmusról szóló „üzeneteket”. Egy szóval sem állítom,

hogy szándékos befolyásolási célú üzenetekről volna szó; a ma kiolvasható politikai pozíció csak annyira megalapozott, amennyire bármely művészi alkotás esetében, amely determinált politikai kontextusban született. Az alábbiakban azt szeretném kifejteni, hogyan és miért értelmezhető a „Süsü, a sárkány kalandjai” [I. rész] és a „Sárkányellátó Vállalat” [II. rész] a 70-es évek Kádár-korszakának politikai lenyomataként.

A másságról

Süsüt elsősorban mássága teszi atipikus mesefigurává. Egyfejlősége oly feltűnő, hogy alkalmas módszertani eszköznek tűnik a másság elfogadása mint társadalmi követelmény szemléltetésére kisiskolások számára (2), habár – mint később még szó lesz róla – Süsü magával kapcsolatban legtöbbet a hontalanságot emlegeti. Egyfejlősége és hontalansága mellett egy harmadik ok miatt is különös: szinte meghatározhatatlan, hogy gyerek-e vagy felnőtt. Csak alaposabb megfigyelés deríti ki, hogy nem gyerek. Jól megfigyelhető ez az I. rész legelején található kitagadás-epizódban. A gyanútlanul kihallgatásra érkező Süsü az oldalról fejüket ingató sárkánytársaknak ezt mondja barátsággal: „Szervusztok, hódolók, hódolók, szervusztok!” Mivel köztük több lánysárkány van (rózsaszín bóbítájuk alapján), Süsü szavaival úgy hat, mintha a „nők bálványa” lenne, de legalábbis egy nagy bonviván. Ráadásul az őt örömmel üdvözlő társak pár perc múlva durván csúfolni fogják – micsoda testvérek az ilyenek? Ezen felül a későbbiekben felnőtt munkákat adnak neki, továbbá a Kóbor Királyfi vetélytársa lesz a Királylány kegyeiért; amikor a királyfi fölveti számára a házasság

lehetőségét („Megházasodol ... lesz otthonod”), problémája nem az, hogy fiatal, hanem hogy „buta, ügyetlen, és mindenki elszalad, ha meglát”. Azt kell mondanunk, hogy a többi sárkány Süsünek éppúgy nem testvére, ahogy a félelmetes és fekete Háromfejű sem az apja, hanem a főnöke. A Háromfejű nem nevezi „fiának” (valójában meg sem szólítja), csak kitagadja: „Kotródj a szemem elől, kitagadlak!” Ha ennek és Süsü későbbi szavainak alapján („engem kitagadott az a háromfejű apám”) valaki mégis bizonyos lenne afelől, hogy Süsü családtag, gondoljon arra, hogy később sehol sincs utalás rá, hogy Süsü trónörökös volna, holott a jelenetkezdő beállításban, a Sárkánykirályság heraldikailag értelmezhe-

Süsü derekát mérik, fogait számolják, kezéről-lábáról-szájáról-talpáról kell méretet venniük, értelmes cél nélkül, csak azért, hogy a társadalom mozgásban maradjon. A katonaság által megfélemlített emberek fejvesztve hajtják végre a parancsokat, nem is kérdik, mi a munkájuk értelme. Amikor Süsü is erre rákérdez, azt válaszolják, amit a létező szocializmus sok munkahelyén adott válaszul a norma-felelős: „Azt nem közölték.”

tetlen alakzataiból világos, hogy királyságban vagyunk. Elvesztett királyságát Süsü soha nem akarja visszanyerni, a későbbiekben sem testvéreit, sem apját nem hiányolja (anya nincs!). A Háromfejű ráadásul színben, formában és fogakban annyira elüt Süsütől, hogy nagyon nehéz elképzelni őt sárkányapaként. Süsünek van tehát egy

nyílt, mindenki által tudatosított mássága, a nézők viszont észlelhetnek egy rejtett más-ságot is, mégpedig Süsü egzisztenciális bizonytalanságát, amely társ- és családnélküliségéből következik. Ilyen állapotban lép ki, üzetik ki a nagyvilágba.

A burkolt royalizmusról

Süsü királyságból érkezik száműzöttként egy másik királyságba: egy tipikusan középkori városba, afféle németes burgba, tiszttára sepiet piactérrel, közepén aranyhallas szökőkúttal és derék céhmesterekkel. Egyértelműen királyságra utalnak a felharosanó fanfárok is, de láss csodát, a királyi család nem kastélyban vagy palotában la-

kik (mint a rendes mesékben), hanem a többi városlakóénál csak kicsit nagyobb (polgár)házban: külsőre mintha egyenlőek volnának velük. És nemcsak a lakásukat tekintve nem gőgös arisztokraták, hanem címerük is meglehetősen plebejus: fehér alapra helyezett piros hárslevél. (Kártyamotívum? A pikk és a kőr furcsa kombinációja?) Az Öreg Király royalista attribútumai között több ismerős van. Az aranyjogart, az arany országalmát és az aranykoronát rögtön meglátjuk; palástja fölött kezdetben pokrócfélét visel (fázik), amit azonban egy óvatlan pillanatban levet. Kétségtelen: az Öreg Király royalista szimbólumok közül uralkodik, de nem azok szellemében, főleg nem azok bátorságával és méltóságával. A Süssi külföldi nézői (3) talán nem vették észre, hogy ezek a szimbólumok azonosak a Magyar Királyság regálé-tárgyaival, azt a sokatmondó elhallgatás-alakzatot pedig egész biztosan nem, hogy a kard hiányzik.

A boldogság és kiegyensúlyozottság látszatát sugalló városban a sárkány-problémát megoldani igyekvő kancellár (a városban pánik tör ki, a Királylány összeomlik stb.) hihetetlen demokratizmusról tesz tanúbizonyságot: „Azt javaslom, hirdessünk pályázatot a sárkány legyőzésére.” Micsoda szavak! Képzelnék magunkat vissza a hetvenes évekbe: a Süssi '76 karácsonyán mutatták be a magyar tévében, nem csoda, ha a tehetetlen és félig süket Öreg Király nem érti a helyzetet:

– Mondd csak, mit is kell csinálni ezzel a pályázattal?

– Hát ki kell hirdetni a népnek, felség.

– Jó, akkor kihirdetem.

Erre följajánlja fele királyságát és a lányát, bár ez utóbbit erősen habozva. A kancellár ál-demokratizmusáról azonban hamar lehull a lepel. Miután fanfárok hangjára szertartásosan bejelenti: „A király!”, s az kiáll az ablakba, észreveszik, hogy a tér üres. Az összes ablak csukva. A sárkány legyőzése nyilvánvalóan oly nehéz feladat, hogy senkitől nem várható el a cselekvés, sőt éppenséggel nekik, az állam képviselőinek kéne tenniük valamit a fenyegetés ellen (amelyről mi, a nézők, már

tudjuk, hogy csupán egy békeszerető lélek haza-keresése). Tanulságos a hangnem, amelyet az Öreg Király üt meg a néphez szólva:

– Figyeljetek ide, ti ott, alattvalók!

– Ó, felség! (reagál a Kancellár)

– Hát ezek hova lettek?

Az üres térnek és bezárt zsaluknak szónokló szenilis király képében mintha *Arany János* zsarnok Edwardja, vagy – elismerem, merész összefüggés – az 1956-os forradalom halálós ítéletei után a jóságos országatya pózában fellépő, de mélysegesen ignorált *Kádár János* képe köszönne vissza.

A hontalanságról és egy homo novusról

Süssi kimondottan ideológiai okokból közösítik ki. Sárkánybirodalomból való száműzetésének primér oka a jósága (ezt a kisgyerekek is fölfogják). „– Mit csináltál az ellenségeddel? – Apoltam. Beteg volt. Influenza” – próbál érvelni Süssi kilépve a mese kereteiből, hiszen ez a betegség nem hagyományos mesei fordulat. „Te sárkányok szégyene, te elfajzott galambszívű” – üvölt rá kénköves füst kíséretében a Háromfejű, aki ebben a helyzetben mindenható vezérként cselekszik: defetizmusa és humanizmusa miatt „szőnyegre hívja”, megalázza és azonnali hatállyal száműzi alattvalóját. Így jut Süssi ki az emberek világába, az otthonból egy jobb világba, amely ugyan teljesen ismeretlen számára, sőt kezdetben ellenséges is, de amelyben ki fog róla derülni, hogy hasznos tagja a társadalomnak (a II. részben éppen ezzel élnek vissza). Fájdalmát a film során többször fölemlíti: „Mert én egy kitagadott, szerencsétlen sárkány vagyok, akit mindenhonnan elűznek” – a régi otthonát azonban egyszer sem hiányolja.

„Kell jönni valakinek – vigasztalja kisasszonykáját a Dadus, amikor Süssi hírt vesz a városban –, aki megszabadít a sárkánytól!” És valóban feltűnik az új generáció képviselője. „Én vagyok a jó királyfi” – jelöli ki saját politikai pozícióját felejtethetetlen belépőjében (*Sztankay István* hangján) a Kóbor Királyfi, „az Útila-

pu Birodalom királyának 26. fia”. Személyében teljesen nyilvánvalóvá válnak a határok a generációk között. Népi hős ő, amit nemcsak kockás kendőbe összefogott kis cókómókjáról tudunk (talán hamuban sült pogácsa? soha nem nyitja ki), hanem onnan is, hogy népmesei hős módjára eszes, furfangos és bátor. Nem a hatalomért jött (habár a Sárkányfűárus sűg-bűg neki: „Köztünk szólva, nem is ártana egy új király!”), de ha már megjelent, akkor győzni fog. Mi ez, ha nem a politikai örösváltás öreg-fiatal, jó-rossz mesei sztereotípiái mögé rejtett sugallata, amelyben a talpig vörösbe öltözött (és vörös hajú) Kóbor Király lovagias eszközökkel leváltja a gerontokráciát?

A gazdaságról

A hajdani béketáboron belül Magyarország köztudottan különleges – liberális és kölcsönökből élő – gazdaságnak számított. Ilyen szempontból is értékelhetők a mesebeli királyság gazdasági viszonyai.

Az I. rész konszolidált állapotokat mutat. A kialudt tűzzel bajlódó szénégető, aki gyerekfilmhez szokatlan módon káromkodik (13 plusz 1-et!); a cölöpverő, akit „Adjon isten jónapot!” klerikális köszöntéssel szólít meg a Kóbor Királyfi; a kuruzsló Sárkányfűárus, aki a szocializmusra oly jellemzően „Katonáknak, diákoknak féláron!” kínálja portékáját (nyugdíjasokról nem szól); a Kóbor Királyfi alkudozása a mesteremberekkel meg a kuruzslóval, akivel „valójában üzlettársak”, valamint a tipikus burgoise nép (perces, kocsmáros, cserzővarga, csizmadia) – egyszerűen ők és a nevezett gazdasági kifejezések a tervgazdaságot a maga módján érvényesítő kádári Magyarországon nem voltak teljesen szokatlanok; az Utasellátó Vállalat nevét is mindenki ismerhette, aki 1949 után vonatlat utazott.

Ennél élesebb gazdaságpolitikai utalásokat lehet találni a „Sárkányellátó Vállalat” című részben. (4) A II. epizód elején a nép jól, sőt túl jól él. A helyzet azonban radikálisan megváltozik, amikor a jágói szerepbe bújtatott Sárkányfűárus terrorizálni

kezdi a lakosságot. Előbb feladatok sorát hajtja végre az iparosokkal: Sűsű derekát mérik, fogait számolják, kezéről-lábáról-szájáról-talpáról kell méretet venniük, értelmes cél nélkül, csak azért, hogy a társadalom mozgásban maradjon. A katonaság által megfélemlített emberek fejvesztve hajtják végre a parancsokat, nem is kérdik, mi a munkájuk értelme. Amikor Sűsű erre rákérdez, azt válaszolják, amit a létező szocializmus sok munkahelyén adott válaszul a normafelelős: „Azt nem köztelték.” Következésképpen a munkások gyorsan leszoknak a gondolkodásról, s ezt az egyik iparos ki is mondja: „Minek gyötöröd az agyad?” A hazaérkező Kancellár ötletén fölbuzdulva Sűsű élelmezése végett ezután általános beszolgáltatásra kerül sor a városban, amihez a katonaság asszisztál: Ide, ide, mindent ide, / búzát, hagymát, kenyeret. / Hozzad vígan, dalolva és / nehogy közben megegyed.

Csak egy asszony mer lázadni karján csecsemővel: „A padlástól a pincéig ... mindent elvittek, kisöpörték a konyhát, holnap mit eszünk?”, de a zsoldosok közbelépnek. Mert a rend nem lenne fenntartható, ha nem lennének a középkori páncélba öltöztetett katonák, akiknek a bábfilm során többször látványosan bemutatott nagyotmondó, de gyáva természete (legmálabb a Hadvezér) igen erős ellenszenvet képes ébreszteni gyermekben, felnőttben egyaránt. (A film következetesen zsoldosoknak nevezi őket, de a filmre emlékező gyerekek már katonákról beszélnek.) Nem csoda, ha az általuk levezényelt rekviráció eredményeként az ablakok és ajtók (a szívek is?) újra becsukódnak.

A diktátorságról

A Sárkányfűárus a hatalomba befurakodó önjelölt vezért testesíti meg, aki egyrésztől kihasználja a kancellár távollétét („tanulmányúton van”), másrészt azt, hogy az Új Király izgatottan vadászatra indul. (Utalás Kádár János közismert szenvédelére? Kétségtelen, más mesék királyai is részt szoktak venni vadászaton, de „meghívásos vadászaton” ritkán.) A

Sárkányfűárus klasszikus mesei szerepet tölt be (ő a főinrikus) nem klasszikus módon. Gazdaságilag (Süsü tönkretette az üzletét) és talán esztétikailag (csúnya) frusztrált énje, amely a legmélyebb megvetettségkor tör ki belőle: „En vagyok itt a legokosabb!”, igen feltűnő formában ilusztrálja a diktatórikus rendszerekre jellemző szisztematikus félelmet, koncepciótlanságot és kontraszelekción alapuló államapparátust. A terített asztalnál dorbézoló társaság előtt magát lejáratozó Sárkányfűárus (perecet lop és észreveszik) egy alig ismert betétdalban (!) programot hirdet, és nem is akármilyet: Boszszú, bosszú, édes bosszú / az lesz majd, / ha e népség / dolgozik és fejet hajt.

Aztán ravaszul felkeresi a királyt, és nem kér mást, csak azt, hogy a Sárkányellátó Vállalat megvalósításához kapjon „parancsot, pecsétet, aláírást, karhatalmat”. Bürokratikus alapokon legitimált hatalmának gyakorlását azzal kezdi (ez a legeslegelső intézkedése!), hogy fanfárok kíséretében egy hatalmas méretű Süsü-portréval burkolják be az uralkodó házának falát. Apró, de igen lényeges különbség, hogy a képen Süsünek szarvai és kiálló fogai vannak! A Sárkányfűárus tehát jól operáló propagandista (később is gondoskodik majd róla, hogy a Süsü etetésére vonuló tömeg ne csak a fortyogó kondért cipelje, hanem ezt a furcsa tacepaót is). Azután maga is kivonul a térre annak a karhatalomnak az oltalmában, amely a II. rész hátralévő kb. 15 percében még legalább háromszor fogja fegyverével visszatartani a tömeget a lázadástól. Vagyis előbb demonizál (Süsüt), aztán terrorizál. Bejelenti: „A sárkányellátó vállalat e perctől átveszi a hatalmat. Mindenki köteles engedelmeskedni.” A kancellárt helyettesítő írnok értelmiségi rezignációval veszi tudomásul, sőt megerősíti intézkedéseit: „Ott az aláírás, hiteles, és itt a katonaság.” Csak egy szénégető mer protestálni, a katonák azonban rászégezik alabárdjukat. De még ennél is tanulságosabb a mód, ahogy a zsarnok ki akarja kényszeríteni a nép aktivizmusát: Több lelkesedést kérek, / például egy kis mosolygást, / például egy

kis nevetést, / például egy kis éljenzést.

A Sárkányfűárus pontosan azt teszi, amit több 20. századi diktátor tett. Nem elégszik meg passzivitással, hanem lelkes támogatást követel a nagypolitikába emelt tömegektől. És micsoda materializmusról tesz tanúbizonyságot, amikor fizetésemelést ígér az első éljenzőnek!

Összefoglalás

A Süsü ideológiai interpretációja a mából természetesen aggályos lehet. És itt ne csak arra a szinte megfejthetetlen alkotás-lélektani problémára gondoljunk, amely az „Akarta a fene!” híres felkiáltásban exponálódik (az alkotók jó része tudna persze nyilatkozni), hanem inkább arra, mennyire lehet egy alkotás független saját korától. A dologban akár kettős csavar is lehet, már-mint hogy a Süsüben esetleg vegyülve jelenítődne meg a burkolt kritika és a burkolt propaganda. Az értelmezés ugyanis ebben a kulturális mezőben – nem eléggé ismerve a Kádár-kor kultúrantropológiai viszonyait, annak kis szabadságai, de tabu-it is – zavarbaejtően nyitott. A kard mint magyar királyi jelvény képi hiánya például nemcsak azt sugallhatja, hogy a király hatalma nem teljes, azaz nem teljesen legitim, hanem ellenkezőleg: az alkotók ezzel is el akarhatták terelni a figyelmet arról, hogy az aktuális rezsim erőszakkal (a felségjelvények között a kard az egyetlen fegyver) szerezte hatalmát.

Ennél kézenfekvőbb a Süsü generációs-élmény volta. (5) A kollektív metaforikus értelmezés akkor bukkan elő, ha képesek vagyunk elszakítani magunkat a csábos betétdaloktól, amelyeknek egyik-másik sora szállóigévé vált („Üdvözöllek dicső lovag...”), illetve ha feltételezzük, hogy a létező szocializmusban a Süsü képes volt hatást kiváltani. Egyáltalán nincs kizárva, hogy a mesében akarva-akaratlanul kódolt szub-üzenetek – éppen a közkedveltség által – hatottak a korabeli gyerekekre. Ők a mai harmincasok (köztük én). Roppant kérdésesek ugyanakkor az akkori felnőttek reakciói, mert ők más szemmel nézték, mint gyermekeik, akik talán az első

generáció voltak, akiket alakított a televízió. A Kádár-kori magyar báb- és rajzfilmekben viszonylag gyakoriak a szocializmus szempontjából kritikus vonások; gondoljunk csak Mekk Elek totális hozzá nem értésére (szocialista munkamorál?), a Mézga-családra, esetleg Gusztávra (aki tényleg hasonlított *Gustáv Husák* csehszlovák pártfőttkárra!), vagy Dr. Bubóra („beszél majd az utókor”), akinek sok depressziózt meg öngyilkosjelöltet (magyar népbetegség!) kellett kezelnie, és aki egyértelműen *Sigmund Freud*ot formázta (a pszichoanalízissel a szoci alatt nagyon csínján kellett bánni). Az efféle társadalomkritika a szocialista blokk más országaiban aligha lett volna lehetséges – még a Süssüéhez képest jóval burkoltabb formában sem. Nem kizárt, hogy a Süssü a kiűzetés, hontalanság, boldogságkeresés és hazatalálás komplex metaforáján túl egy egész felnövő generációt látott el olyan lábens tudással, amelyet az később használni tudott a rendszerváltozáskor.

Jegyzet

- (1) *Süssü, a sárkány kalandjai*. (1976) Magyar bábfilm, 83 perc. Rendező Szabó Attila; író Csukás István; zeneszerző Bergendy István; operatőr Abonyi Antal; díszlettervező Lévy Sándor; dramaturg Takács Vera. A filmmel kapcsolatos alapinformációk a www.freeweb.hu/egyfeju_honlaprol_szarmaznak.
 (2) Mikó Anna (1998): A videofilmes szemléltetés lehetőségei az állampolgári ismeretek bevezető felévének tanításakor. *Új Pedagógiai Szemle*, 7–8. Fellelhető: <http://www.oki.hu>.
 (3) A művet 22 ország vásárolta meg, köztük pl. Finnország, Törökország és Irán.
 (4) Ennek egyik lehetséges oka az lehet, hogy a Süssü eredeti ötlete a szerb Miroslav Nastosijevic 1973-ban a Magyar Rádióban bemutatott darabjából származik. Ez a tény az első epizód cselekménybonyolítását bizonyos mértékig korlátozhatta. Erre utal, hogy az első rész stáblistáján még utalnak az idegen ötletre, a másodikban már nem.
 (5) Említeném pl. a Sárkányfü c. irodalmi folyóiratot, amely talán a Süssü generációs lenyomata. Az 1996–2000 között létezett lap alkotói között találjuk pl. Fogarasi Zsoltot, Király Leventét, Varró Dánielt, Karafiáth Orsolyát, Kovács Esztert és Grecsó Krisztiánt.

Vajda Barnabás

Selye János Egyetem, Ó-Komárom

A nemzet napszámosai

A kárpátaljai magyar oktatás 1944–1953 között

A Saint Germain-en-Laye-ben 1919. szeptember 19-én megkötött békeszerződés alapján Kárpátalja Csehszlovákia része lett. Az itt élő magyarságot sokkolta, a bódultság állapotába sodorta. Nem voltak kulturális központjaink. Kultúránk Budapest-centrikus volt, így oktatásunk is.

1918. december 10-ei hatállyal az állam nyelve a cseh lett. A hivatalnokoknak, a tanároknak, a tanítóknak, lelkészeknek hűségesküt kellett tenniük. A határidő 1920. december 31. Sok tanító, tanár, lelkész és hivatalnok nem volt hajlandó erre. Odahagyták szülőföldjüket, és Magyarországra távoztak. A meglévő kulturális intézmények is veszélybe kerültek.

A legnagyobb gond a tanító- és lelkészhiány volt. A cseh hatalom mindent megtett, hogy magyar iskoláinkat megszüntesse (főleg az egyházi iskolák sora volt szá-

ka a hatalom szemében). A magyarság megmaradásának egyik kulcskérdése az egyházi iskolák fennmaradása volt. *Bertók Béla*, a KRE (Kárpátalja Református Egyházkerület) püspöke és hívei mindent megtettek, hogy magyar anyanyelvű iskoláink megmaradjanak. A KRE alakulása-kor megmaradásának feltételeként tekintette iskoláink megtartását.

1938. november 10-én területünk viszszerül az anyaország kebelébe. Magyar iskoláinkba magyarországi tanárok és tanítók jönnek, hogy betöltsék az ürt.